

FTAXP 15.41.31
ӘОЖ 378.147

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2024-1-2-34-42>

ТОГАЙБЕКОВА Ж.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: zhan.0690@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6401-9761

САНГИЛБАЕВ О.С.,²

п.с.ғ.д., профессор.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

ГАРБЕР А.И.,³

PhD, қаумдастырылған профессор.

e-mail: aljonagarber@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9582-6934

¹Констрактер университеті,

Бремен қ., Германия

²Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университеті,

Алматы қ., Қазақстан

³«Reinhardshöhe» оңалту клиникасы,

Бад-Вильдунген қ., Германия

СТУДЕНТТЕРДІҢ ТҮЛҒААРАЛЫҚ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада «тұлғааралық толеранттылық» ұғымының көпқырлылығы мен оның адамның әртүрлілікті қабылдау қабілетімен тығыз байланыстылығы қарастырылады. Зерттеу нәтижелері студенттер арасындағы өзара әрекеттесуде әлеуметтік-демографиялық факторлардың маңызды рөлін анықтады. Алайда, осы факторлардың әсері коммуникативті толеранттылықтың деңгейіне қарамастан бірдей болатындығы анықталды. Бұл студенттер арасындағы тұлғааралық толеранттылықтың мәдени және әлеуметтік нормаларға қарағанда, жеке тұлғаның қабылдау, сенім және ізгілік сияқты ішкі қасиеттеріне көбірек байланысты екенін көрсетеді.

Тірек сөздер: студенттер, тұлғааралық толеранттылық, төзімділік, қабылдау, қоғам.

Кіріспе

Соңғы жылдары «толеранттылық» жалпыға ортақ, халықаралық терминге ғана емес, сонымен қатар қазіргі гуманитарлық ғылымдардың, соның ішінде психологияның өзекті тақырыптарының біріне айналды. Тұлғааралық және топаралық қатынастарға байланысты мәселелер аясында толеранттылық әлеуметтік психологияда дамиды.

«Толеранттылық – сізден басқа адамдармен тату өмір сүру өнері» деген сөз бар. Бұл дәл біздің елімізге сай айтылғандай, өйткені біздің еліміз – көп ұлтты мемлекет. Студенттер арасында толерантты сананы қалыптастыру және мәдениетаралық коммуникацияларды дамыту біздің еліміз үшін өзекті мәселе болып қала береді, өйткені қазақстандық қоғам әртүрлі әлеуметтік топтардың өкілдерімен, мәдени құндылықтары мен мүдделерімен толтырылған біртекті емес [1].

Басқа адамдарға толеранттылық – бұл әр адамның өзі болуға және басқалардан ерекшеленуге құқығы бар екенін тану және түсіну. Бұл көзқарас қоғамда ашық диалог пен өзара түсіністікке ықпал етеді және ЮНЕСКО-ның толеранттылық қағидаттары декларациясында атап көрсетілгендей, «бейбітшілік пен барлық халықтардың әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды шарты» болып табылады.

Толерантты қоғам – бұл адамдар қысыммен емес, өз еркімен ынтымақтасатын, әртүрлі мәдениет өкілдері бас қосатын қоғам. Басқа ұлттарды, діндерді және т.б. бас тартуда көрінетін толеранттылықтың болмауы қақтығыстарға, ксенофобияға, агрессивті ұлтшылдыққа, нәсілшілдікке, антисемитизмге, кемсітушілікке және басқа да жағымсыз құбылыстарға әкеледі.

Тұлғааралық және топаралық қатынастар жүйесіндегі толеранттылықты дамытуға әртүрлі тұлғааралық қақтығыстардың алдын алудың, бейбітшілік пен келісімге қол жеткізудің негізгі шарттарының бірі ретінде үлкен үміт артылады. Алайда, жеке тұлғаның толеранттылығын қалыптастыру кезінде өсіп келе жатқан адамның дамуының әлеуметтік жағдайын, оның жас ерекшеліктерін, толеранттылыққа немесе, керісінше, интолеранттылыққа ықпал ететін факторларды ескеру қажет. Сондықтан толеранттылықты қалыптастырудың психологиялық және педагогикалық бағдарламаларын әзірлеу мен енгізудің сәттілігінің кепілі әртүрлі әлеуметтік, Жас, тендерлік және басқа топтардың жас буынының толеранттылығының әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері болып табылады.

Психологтардың толеранттылық мәселесіне көбірек көңіл бөлуі оны бағалаудың жаңа әдістерінің пайда болуымен және әртүрлі әлеуметтік ортада толеранттылықты дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық бағдарламаларды белсенді түрде сыналудан өтуден көрінеді.

Шет елдерде толеранттылықты XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында М. Корбет, Д.А. Карсон, М. Катарчи, М. Фиоруччи және т.б. толеранттылықтың қазіргі түсінігін талдап, ересектер мен балаларда белгілі бір коммуникативті және әлеуметтік қасиеттердің дамуы ретінде психологиялық-педагогикалық бағыт контекстіндегі толеранттылықты зерттеді [7].

Әлеуметтік-психологиялық әдебиеттерді талдау теориялық тұрғыдан тұлғааралық толеранттылық мәселесі жеткіліксіз дамығанын көрсетті. Алайда, теориялық тұрғыдан В.В. Бойко, С.Л. Братченко, Е.Г. Виноградова, И.Б. Гриншпуна, В.А. Лекторский, В.Д. Менделевич, М.С. Мириманова, Ю.Р. Мухина, Г. Олпорттың еңбектерінде тұлғааралық төзімділіктің мәнін және оның компоненттерін анықтауға мүмкіндік беретін жеке ережелер бар.

Психологиядағы «толеранттылық» ұғымының көп қырлы мәні бар. Ол биологиялық аспектілерді де, психологиялық аспектілерді де (мысалы, организмнің психофизиологиялық ерекшеліктерін), сондай-ақ әлеуметтік аспектілерді (тұлғааралық қатынастар, әлеуметтік құндылықтар) қамтиды. 90-шы жылдардағы толеранттылықты тұлғааралық қарым-қатынас контекстінде зерттеуге ерекше көңіл бөлінді (А.Г. Асмолов, Г.Л. Бардье, В.В. Бойко, Г.У. Солдатова және т.б.).

А.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова «орыс тілінде мағынасы ұқсас екі сөз бар – толеранттылық және төзімділік терминдерінің әр түрлі ғылым салаларында жиі қолданылатынына байланысты зерттеулерін ұсынған [2]. Л. Почебут пен И.А. Майджис толеранттылықты «адамдарға сеніміне, этникалық тегіне, саяси көзқарастарына қарамастан (экстремистік көзқарастардан басқа) мейірімділік деп санайды.

Г. Бардиер, толеранттылық дегеніміз – адамның қоршаған ортадағы әлеуметтік айырмашылықтарға оң жауап беру қабілеті. Олар үш салада көрінуі мүмкін: әлеуметтік қатынастар, әлеуметтік таным, әлеуметтік мінез-құлық. Айырмашылықтарға жауап берудің қарқындылығы олардың әлеуметтік және жеке маңыздылығының дәрежесіне байланысты, бұл олардың әлеуметтік контекстінің сапалық ерекшеліктерімен (шиеленіс, қауіп, үмітсіздік), сондай-ақ толеранттылық субъектісінің айырмашылықтарды тасымалдаушылармен (толеранттылық объектілерімен) қатынастарының позициялық дәрежесімен анықталады [6].

Материалдар мен әдістер

«Толерантты тұлғаның ерекшеліктері» сауалнамасын пайдалану (автор Е.Г. Виноградова) тұлғааралық қарым-қатынаста студент жастардың толерантты тұлғасы туралы түсініктерін анықтауға мүмкіндік берді [3].

1-кестеде тұлғааралық қарым-қатынастардағы толерантты тұлға туралы біздің респонденттердің ұсыныстары бойынша нәтижелер көрсетілген. Кестенің үш бағанында әртүрлі нұсқалардағы «Толерантты тұлғаның ерекшеліктері» сауалнамасы бойынша нәтижелер берілген. Қалың шрифт саналы толеранттылық деңгейіне жақын жеке қасиеттерді көрсетеді. Студент жастардың толеранттылық идеялары өте бұлдыр. Мысалы, «өз көзқарастары мен сенімдерін

қорғауға дайын болу» идеалды толерантты тұлға тұрғысынан бағалануы керек барлық белгілердің иерархиясында үшінші орын алады. Өзара бағалау мен өзін-өзі бағалауда бұл қасиет бірінші орын алады.

Тұлғаның бейтарап қасиетіне назар аударуға – танымдық салаға жататын және толеранттылық тұрғысынан идеалды тұлға тізімінде алтыншы орын алатын «қызығушылық». Егер біз мұндай сауалнамаларда міндетті түрде әлеуметтік жауаптары бар респонденттердің жеткілікті үлкен пайызы бар екенін ескеретін болсақ, онда студенттердің тұлғааралық қатынастардағы толерантты тұлға туралы идеялары қандай болатынын елестете аламыз. «Идеал» және «өзін-өзі бағалау» бағаларының айырмашылығы Студентаның t-критерийі бойынша маңызды емес. Студенттер өз көрсеткіштерін асыра бағалайды, оларды идеалға жақындатады.

Нәтижелер мен талқылау

Алайда, бір-біріне курстас студенттердің берген идеалдың орташа көрсеткіштері мен өзара бағалаулардағы айырмашылықтар айтарлықтай. Айырмашылықтар студенттің 1 критерийі бойынша орташа көрсеткіштерді салыстыру негізінде алынады. Шындығында, адамдар арасындағы қарым-қатынастағы студенттер толеранттылықты олар ойлағаннан гөрі жиі көрсетеді.

Кесте 1 – Студент жастардың идеяларындағы толерантты тұлға қасиеттерін бағалаудың орташа мәндері

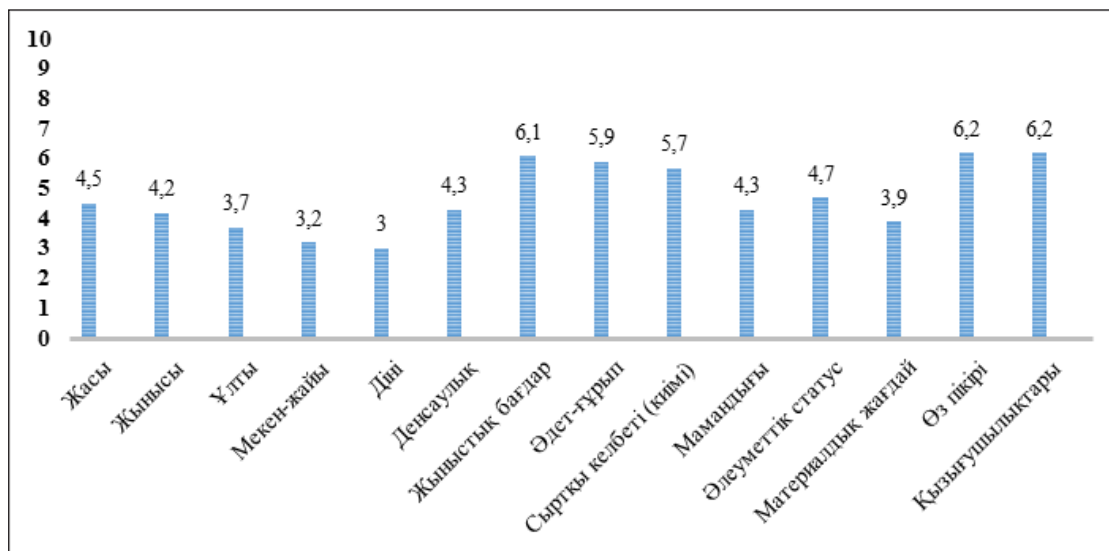
Сапа	1	ранг	2	ранг	3	ранг	4		
									2, 3
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Альтруизм	8,4	1	7,3	3	8,0	7	0,00	0,01	0,00
Басқа «тыңдауға және түсінуге дайын болу»	8,2	2	6,8	17	8,2	2	0,00	0,86	0,00
Өз көзқарастары мен сенімдерін қорғауға дайын болу	8,1	3	7,5	1	8,3	1	0,00	0,18	0,00
Мейірімділік	8,1	4	7,0	14	8,2	3	0,00	0,66	0,00
Қарым-қатынастардағы сенімділік	8,0	5	7,2	5	7,8	10	0,00	0,10	0,00
Қызығушылық	8,0	6	7,0	11	7,3	20	0,00	0,00	0,02
Пікірлер мен әрекеттердегі Тәуелсіздік	8,0	7	7,1	9	8,0	4	0,00	0,72	0,00
Жауапкершілік, көмектесуге дайын болу	7,9	8	7,3	2	7,8	11	0,00	0,30	0,00
Өзін-өзі бақылау, ұстамдылық	7,9	9	7,2	6	7,9	9	0,00	0,93	0,00
Басқаларды айыптамауға бейімділік	7,9	10	6,9	16	7,3	19	0,00	0,00	0,00
Сыпайылық	7,7	11	7,0	12	8,0	5	0,00	0,02	0,00
Рефлексия қабілеті	7,5	12	7,0	15	7,6	15	0,00	0,42	0,00
Өзін-өзі дамыту қабілеті	7,4	13	6,4	23	6,8	24	0,00	0,00	0,00
Эмпатия қабілеті	7,0	14	6,7	19	7,4	18	0,02	0,03	0,00
Кешіру қабілеті	6,9	15	6,6	21	7,7	14	0,01	0,00	0,00
Басқа талғамдар мен әдет-ғұрыптарды құрметтеу қабілеті	6,6	16	6,6	20	6,8	22	0,71	0,19	0,03
Өзара түсіністікке ұмтылу	6,6	17	6,0	24	6,8	23	0,00	0,22	0,00
Басқалардың кемшіліктеріне төзімділік	6,6	18	7,2	4	7,9	8	0,00	0,00	0,00
«Басқа» адамның құқықтарын құрметтеу	6,5	19	6,5	22	7,0	21	0,61	0,01	0,00
									0,00
Басқалардың пікіріне құрметпен қарау	6,2	21	6,7	18	7,5	17	0,00	0,00	0,00
Сәйкестік	6,0	22	7,1	8	7,7	13	0,00	0,00	0,00
Өзіл сезімі	5,7	23	7,0	13	7,6	16	0,00	0,00	0,00
Сезімталдық	5,6	24	7,1	10	7,7	12	0,00	0,00	0,00
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.									

Бұл болжамды тексеру үшін факторлық талдау (SPSS for Windows) жасалды (2-кесте). Техникадағы барлық ерекшеліктер екі фактормен сипатталатыны белгілі болды. Біреуіне бейтарап белгілер кірді: «Өз көзқарастары мен сенімдерін қорғауға дайын болу», «Қызығушылық», «Пікірлер мен әрекеттердегі тәуелсіздік», «Өзін-өзі дамыту қабілеті», «Өзіл сезімі», екіншісі – басқалары.

Студент жастардың тұлғааралық толеранттылығының аффективті компонентіне эмпирикалық талдау «Айырмашылықтардың маңыздылығы» сауалнамасы бойынша алынған нәтижелер бойынша жүргізілді, ол өзара әрекеттесу субъектілерінің тұлғааралық қарым-қатынас серіктестерінің әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштеріне реакциясын анықтады. Сауалнама бойынша алынған нәтижелер стереотиптер, көзқарастар, сенімдер түрінде көрінетін және эмоциялар мен сезімдерде көрінетін «Бейсаналық ізгілік/немқұрайлылық», «Басқалардың құндылықтарын қорғаудағы белсенділік» және т.б. деңгейінде көрінетін тұлғааралық толеранттылық әсер ететін студенттердің қабылдау стереотиптерін анықтауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, пәндердің бүкіл үлгісі бойынша алынған айырмашылықтардың орташа мәні есептелді (2-сурет). Педагогикалық жоғары оқу орнының студенттері үшін тұлғааралық қарым-қатынас пен қарым – қатынас субъектісінің ең маңызды әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары «мүдделер мен хобби» ($x=7,3$), «өз пікірі мен өз көзқарасы» ($x=7,3$), «жыныстық бағдар» ($x=6,1$), «әдеттер, әдет-ғұрыптар, мінез-құлық стереотиптері» ($x=5,8$), «сыртқы келбеті» ($x=5,6$), ал ең маңыздысы – «дін» ($x=3,0$), «тұрғылықты жері» ($x=3,2$), «саяси көзқарастар» ($x=3,4$), «ұлты» ($x=3,6$), «материалдық жағдайы» ($x=3,9$).

Осылайша, студенттік ортадағы тұлғааралық толеранттылықтың маңызды аффективті компоненті қарым-қатынас серіктесінің өмірлік мүдделеріндегі айырмашылықтарға эмоционалды реакциялармен, олардың жеке пікірімен (жеке тұлғаның интеллектуалды компонентін сипаттайтын), жыныстық бағдармен, сыртқы келбетімен және кейбір әдеттерімен байланысты. Өзара әрекеттесу субъектілері жоғарыда аталған көрсеткіштер бойынша неғұрлым күшті болса, тұлғааралық толеранттылықтың аффективті компоненті неғұрлым айқын болады.

Сурет 1 – Педагогикалық жоғары оқу орындары студенттерінің тұлғааралық толеранттылығының эмоционалды компонентінің көрінуінің орташа мәні

Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.

Іс жүзінде жастар арасында қарым-қатынас аз болды: дін, саяси көзқарастар, тұрғылықты жері, ұлты, қаржылық жағдайы. Осы айырмашылықтарға бейтарап аффективті реакциялар зерттеу жүргізілген аймақтары үшін дәстүрлі болып табылады. Қазіргі жастар әлсіз діни және біздің аумақтарымыздың екі негізгі дініне тән, бұл олардың арасындағы оң көзқарас қана емес, сонымен қатар діни көшбасшылардың ең жоғары деңгейінде бір-біріне адал көзқарасты белсенді насихаттау. Қазіргі жастар өмірдің саяси аспектілеріне аз қызығушылық танытады, бұл провинциясының бүкіл тұрғындарына тән және нәтижесінде осы негізде келіспеушіліктер

туындамайды. Материалдық жағдайды студенттік жастардың көпшілігі маңызды айырмашылық ретінде қабылдамайды. Біріншіден, зерттеу жүргізілген университеттердің студенттері шамамен бірдей материалдық жағдайы бар бір әлеуметтік топқа жатады, екіншіден, қоғамның насихатталған құндылықтары көптеген ондаған жылдар бойы адамның жеке материалдық жағдайымен байланысты емес және негізінен рухани салада болды.

«Айырмашылықтардың маңыздылығы» сауалнамасы бойынша алынған нәтижелер басқалардың (Фейя шкаласы бойынша), ізгіліктің (Кэмпбелл шкаласы бойынша), сенімнің (Розенберг шкаласы бойынша), төзімділік деңгейінің қабылдануын диагностикалау көрсеткіштерімен корреляциялық талдау көмегімен салыстырылды. 2-кестеде келтірілген нәтижелер тұлғаралық қарым – қатынас, өзара әрекеттесу субъектісінің әлеуметтік-психологиялық және демографиялық айырмашылықтары неғұрлым маңызды болса, педагогикалық жоғары оқу орындарының студенттерінде төзімділік соғұрлым аз болатындығын көрсетеді. Жалпы коммуникативті толеранттылық деңгейі саяси көзқарастармен оң байланысты, яғни коммуникативті толеранттылық деңгейі неғұрлым жоғары болса, қарым-қатынас субъектісі адамның осы сипаттамасына жиі жауап бермейді. Алкоголь мен темекі шегудің өзара әрекеттесу субъектісінің тұтынуына қатысты бірдей байланыс. Ұқсас байланыстар жақын корреляциялық байланысы бар ізгілік шкаласымен анықталды. Жалғыз айырмашылық индикатормен теріс байланыста байқалады – қаржылық жағдай, яғни мейірімділік көрсеткіші неғұрлым жоғары болса, қарым-қатынас субъектісі үшін (біздің жағдайда студент) оның қарым-қатынас серіктесінің материалдық жағдайы соғұрлым маңызды болады.

Төзімділік деңгейіндегі толеранттылық ұлттық, тұрғылықты жер, діни сенім, жыныстық бағдар, кәсіп, қызығушылық (хобби) теріс байланыстарға ие.

Басқаша айтқанда, ең шыдамды студенттер аталған көрсеткіштерге немқұрайлы қарайды.

Кесте 2 – Екіншісінің әлеуметтік-психологиялық және демографиялық сипаттамалары арасындағы корреляциялық байланыстар

Жасы	-0,09	-0,05	-0,02	-0,06	-0,03
Жынысы	-0,01	0,04	0,01	0,03	-0,01
Ұлты	0,09	-0,10	-0,04	-0,09	-0,13
Жері	0,04	-0,08	-0,05	-0,10	-0,11
Діни сенім	0,08	-0,12	-0,05	-0,12	-0,17
Денсаулық жағдайы	0,08	-0,12	-0,01	-0,03	-0,11
Алкогольді ішу	-0,11	0,04	0,14	0,01	0,03
Жыныстық бағдар	0,04	-0,09	-0,04	0,02	-0,10
Әдеттер, әдет-ғұрыптар,	0,02	-0,05	0,03	-0,01	-0,09
Сыртқы түрі	0,03	0,00	-0,03	-0,12	-0,06
Темекі шегу	-0,12	0,12	0,15	0,08	0,06
Саяси көзқарастар	-0,13	0,10	0,17	0,08	0,08
Мамандық	0,01	-0,05	-0,01	-0,15	-0,14
Әлеуметтік мәртебесі	0,07	-0,02	-0,03	-0,05	-0,09
Интеллект деңгейі	-0,03	0,07	0,04	0,06	-0,04
Материальное положение	0,01	-0,11	-0,10	-0,10	-0,07
Өз пікіріңіз,	0,00	-0,03	-0,01	0,04	-0,07
Мүдделер мен қызығушылығы	0,06	-0,08	-0,01	-0,02	-0,12
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.					

Адамдарға деген сенім деңгейі неғұрлым жоғары болса, респондент үшін олардың тұрғылықты жері, діні, сыртқы келбеті, кәсібі және қаржылық жағдайы қарым-қатынас және өзара әрекеттесу пәндерінде онша маңызды емес.

Қабылдау дәрежесі индикаторлармен теріс корреляциялық қатынастарға ие – ұлты, діні, қаржылық жағдайы және темекі шегу – оң көрсеткіштермен, саяси көзқарастар. Осылайша, бір тақырыпты екіншісімен тұлғааралық қарым-қатынаста қабылдау дәрежесі неғұрлым жоғары болса, қарым-қатынас кезінде оның ұлты, діні, қарым-қатынас серіктесінің қаржылық жағдайы соғұрлым маңызды болады және ол темекі шегеді ме, жоқ па және оның саяси көзқарастары қандай. Керісінше, «басқаларды қабылдау дәрежесі» бойынша төмен нәтижелері бар топқа түсетін Студенттер қарым-қатынас серіктесінің аталған белгілеріне мұқият назар аудармайды, бірақ саяси көзқарастар мен темекі шегуге деген көзқарасқа жауап береді. Олар үшін бұл көрсеткіштер маңызды.

Эмпирикалық зерттеудің жұмыс гипотезаларының бірі ретінде әлеуметтік қабілет-әлеуметтік интеллект түрінде көрінетін жеке тұлғаның әлеуметтік – психологиялық сипаттамалары тұлғааралық қабілеттіліктің дамуы мен қалыптасуымен байланысты деген болжам жасалды. Әлеуметтік интеллекттің даму деңгейі неғұрлым жоғары болса, тұлғааралық қатынастарда адамның толеранттылығы соғұрлым айқын болады. Осы гипотезаны растау үшін зерттеу барысында Дж. Гилфорд пен М. Салливанның белгілі әлеуметтік интеллекттің зерттеу әдістемесі қолданылды [5]. Әлеуметтік интеллект – бұл әлеуметтік объектілердің (адамның қарым-қатынас серіктесі немесе адамдар тобы ретінде) көрінуіне байланысты танымдық процестерді біріктіретін және реттейтін қарым-қатынас пен әлеуметтік бейімделудің сәттілігін анықтайтын интегралды зияткерлік қабілет.

Әлеуметтік интеллект адамдардың іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерін, сөйлеуін, сондай-ақ ауызша емес мінез-құлқын (ым-ишарат, бет-әлпеті) түсінуді қамтамасыз етеді. Ол жеке тұлғаның коммуникативті қабілеттерінің танымдық құрамдас бөлігі ретінде және «адам – адам» және «адам – көркем образ» сияқты кейбір кәсіптер үшін кәсіби маңызды қасиет ретінде әрекет етеді.

Зерттеуге қатысатын студенттердің әлеуметтік интеллект диагностикасының нәтижелері 3-кестеде келтірілген. Әдістеме төрт көрсеткіш бойынша әлеуметтік интеллекттің даму дәрежесін анықтайды, олар төрт субтесттің көмегімен жеке тексеріледі. Субтесттердің ынталандыру материалы – төрт тест дәптерлерінің жиынтығы. Әр субтестте 12-ден 15-ке дейін тапсырма бар.

3-кестеде келтірілген әлеуметтік интеллект бойынша орташа көрсеткіштер норма шегінде болады, бұл әлеуметтік интеллект дамуының орташа деңгейіне сәйкес келеді.

Кесте 3 – Әлеуметтік интеллект әдістемесі бойынша барлық іріктеменің нәтижелері

Субтесттер	1 субт.	2 субт.	3 субт.	4 субт.	Композиттік бағалау
Орташа балл	8,6	7,3	7,4	4,8	28,1
Ескертпе: Авторлармен құрастырылған.					

№1 және 2 субтесттердің үстемдігі көбінесе экстраверттеуден гөрі жеке интроверттіліктің басым болуымен бірге жүреді [5]. Осылайша, тұтастай алғанда, бүкіл үлгі кірістірілген тұлғалардың басымдығына ие және олардың көпшілігі жоғары әлеуметтік интеллектке ие, яғни. мінез-құлықтың салдарын болжау және ауызша емес қарым-қатынас тілін түсіну қабілеті дамыған.

Тұлғааралық қатынастардағы қазіргі студент жастар үшін қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу тақырыбына қатысты толеранттылық/интолеранттылық таныту тән, егер олардың хоббиі ұқсас болса, ол қызықты, өйткені ол қарапайым және интеллектуалды емес. Оның өзіндік пікірі бар, қалыпты жыныстық бағдармен, ол жалпы қабылданған келбетке ие және оны басқалардан ерекшелейтін әдеттер, әдет-ғұрыптар, мінез-құлық стереотиптері жоқ. Өзара әрекеттесу субъектілері жоғарыда аталған көрсеткіштер бойынша неғұрлым күшті болса, тұлғааралық интолеранттылық аффективті компоненті соғұрлым айқын болады [4].

Зерттеулер көрсеткендей, студенттік жастардың тұлға аралық қатынастардағы толерантты тұлға туралы күнделікті идеялары мейірімділікке, жауапкершілікке, жанашырлыққа және т.б. теңестіріледі, бұл адамға күш-жігерсіз және саналы бақылаусыз беріледі және квазитолерант ретінде белгіленуі мүмкін. Біздің модельге сәйкес, мұндай өкілдік толеранттылықтың бейсаналық

деңгейімен сипатталады және төзімділікпен, ұстамдылықпен, келіспеушілікке құрметпен және т.б. байланысты емес, бұл зерттеуде саналы төзімділік ретінде ерекшеленеді.

Корреляциялық талдау нәтижелері бойынша толерантты тұлғаның қасиеттерін сараптамалық бағалау мен субъектілердің төзімділік индексі арасындағы байланыс маңызды екендігі анықталды.

Алынған нәтижелерге сүйене отырып, толерантты және интолерантты студенттердің басты айырмашылығы толерантты тұлғаның белгілі бір қасиеттерін бағалаудың сандық көрсеткіштері болып табылады деп қорытынды жасауға болады.

Зерттеуде студенттердің тұлғааралық толеранттылық туралы түсініктері, ең алдымен, квази-төзімділікпен байланысты екенін көрсететін нәтижелер алынды. Бұл олардың саналы төзімділік, саналы сыйластық ретінде тұлғааралық толеранттылықтың көрінісі туралы күнделікті идеялары қарым-қатынас субъектілерінің әлеуметтік-психологиялық ынталандыруларына «өздері» ретінде бейсаналық жауап беру арқылы жүзеге асырылатын және осылайша әлеуметтік-мәдени нормалармен интерьерленген квази-төзімділік идеяларына айналатындығына байланысты.

Тұлғааралық толеранттылық бір-бірінің өзара әрекеттесу субъектілерінің қабылдау кезінде тұлғааралық қатынастар процесінде өзара әрекеттесу кезінде көрінеді. Неғұрлым басқаша «басқаша» қабылданса, тұлғааралық толеранттылық көрінісінде оған саналы төзімділік деңгейі соғұрлым маңызды болады. Егер екіншісі өз ретінде қабылданса, онда оны қабылдау бейсаналық деңгейде жүреді. Толеранттылықтың бұл деңгейі саналы төзімділікпен байланысты емес және оны квазитолерант деп атауға болады.

Студенттік жастар арасында өзара әрекеттесу субъектілерінің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары жеке коммуникативті толеранттылық/интолеранттылық ауырлығына қарамастан тұлғааралық төзімділікке бірдей әсер етеді. Осылайша, студенттер арасындағы тұлғааралық толеранттылық аз дәрежеде қарым-қатынас субъектілерін бір-бірімен қабылдаудың әлеуметтік-мәдени аспектілеріне байланысты. Толеранттылық ең алдымен, қабылдаудың, сенімнің, ізгіліктің, конформизмнің бейсаналық деңгейіне байланысты.

Қорытынды

Төзімсіз адамдарда олардың көзқарастары мен сенімдерін қорғауға дайын болу, пайымдаулар мен іс – әрекеттердегі тәуелсіздік, өзін-өзі дамыту қабілеті, басқа адамның құқықтарын құрметтеу, өзін-өзі басқару қабілеті, әзіл сезімі сияқты қасиеттер басым болған деп қорытынды жасағымыз келеді. Тұлғааралық толеранттылық – бұл біздің қоғамымыздың берік, дамыған және бірлікте өмір сүруге қабілетті болуы үшін қажетті негіз. Ол бізге бір-біріміздің ерекшеліктерімізді құрметтеуге, әртүрлі көзқарастарға ашық болуға және бірге жақсы болашақ құруға мүмкіндік береді.

Толерантты студенттер мейірімділікпен ерекшеленеді, бұл қарым-қатынастағы жағымды эмоционалды фон үшін жауап беретін жағымды қасиеттердің жоғары деңгейімен тұлғааралық қарым-қатынас пен өзара әрекеттесудегі толеранттылық әсерін одан әрі күшейтеді.

Тұлғааралық толеранттылық – бұл қарым – қатынастың субъектісіне (субъектілеріне) саналы түрде толеранттылықпен қарау, қарым-қатынас, қалыпты мінез-құлықты білу, коммуникативті құзыреттілік, эмоционалды жағдайды өзін-өзі реттеу дағдылары, әлеуметтік мақұлданған мотивтер, басқалардың жеке басын көрсету құқығын тану және құрметтеу, тіпті егер бұл құқықтарды пайдалану тәсілі ұнамсыздық тудырса да.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Асмолов Г.А. Мы обречены на толерантность. – М.: Просвещение, 2002. – 95 с.
- 2 Асмолов А.Г. О смыслах понятия «толерантность» // Век толерантности: научно-публицистический вестник. – Москва: МГУ, 2001. – С. 8–18.
- 3 Виноградова Е.Г. Субъектные предпосылки толерантности личности / автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Сочи, 2002. – 23 с.
- 4 Солдатова Г.У., Шайгерова А.А. Психодиагностика толерантности личности. – М., 2008. – 172 с.

- 5 Михайлова Е.С. Методика исследования социального интеллекта / Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена: руководство по использованию. – СПб.: ГП «ИМАТОН», 1996. – 56 с.
- 6 Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности / автореф. дис... д-ра психол. наук. – СПб.: Санкт-Петербург. гос. ун-т., 2007. – 45 с.
- 7 Кустова А.В., Меркулов П.А., Арабаджийски Н.З. Социальная толерантность: российский и зарубежный опыт. – М., 2021. – 79 с.

REFERENCES

- 1 Asmolov G.A. (2002) My obrecheny na tolerantnost'. M.: Prosveshhenie, 95 p. (In Russian).
- 2 Asmolov A.G. (2001) O smyslah ponjatija «tolerantnost'» // Vek tolerantnosti: nauchno-publicisticheskij vestnik. Moskva: MGU. P. 8–18. (In Russian).
- 3 Vinogradova E.G. (2002) Sub#ektnye predposylki tolerantnosti lichnosti / avtoref. dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.01. Sochi, 23 p. (In Russian).
- 4 Soldatova G.U., Shajgerova A.A. (2008) Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti. M. 172 p. (In Russian).
- 5 Mihajlova E.S. (1996) Metodika issledovanija social'nogo intellekta / Adaptacija testa Dzh. Gilforda i M. Sallivena: rukovodstvo po ispol'zovaniju. SPb.: GP «IMATON», 56 p. (In Russian).
- 6 Bardier G.L. (2007) Social'naja psihologija tolerantnosti / avtoref. dis... d-ra psihol. nauk. SPb.: Sankt-Peterb. gos. un-t., 45 p. (In Russian).
- 7 Kustova A.V., Merkulov P.A., Arabadzhijski N.Z. (2021) Social'naja tolerantnost': rossijskij i zarubezhnyj opyt. M., 79 p. (In Russian).

ТОГАЙБЕКОВА Ж.Б.,*¹

докторант.

*e-mail: zhan.0690@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6401-9761

САНГИЛБАЕВ О.С.,²

пс.г.д., профессор.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

ГАРБЕР А.И.,³

PhD, ассоциированный профессор.

e-mail: aljonagarber@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9582-6934

¹Университет Констрактер,

г. Бремен, Германия

²КазНПУ имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

³Реабилитационная клиника «Reinhardshöhe»,

г. Бад-Вильдунген, Германия

ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье рассматривается многоаспектность понятия «межличностная толерантность» и ее тесная связь со способностью человека принимать разнообразие. Результаты исследования выявили значимую роль социально-демографических факторов во взаимодействии студентов. Однако было установлено, что влияние этих факторов на уровень коммуникативной толерантности не является однозначным. Это свидетельствует о том, что межличностная толерантность студентов в большей степени связана с индивидуальными характеристиками личности, такими как восприятие, доверие и доброжелательность, нежели с культурными и социальными нормами.

Ключевые слова: студенты, межличностная толерантность, терпимость, восприятие, общество.

TOGAIBEKOVA Zh.,*¹

doctoral student.

*e-mail: zhan.0690@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-6401-9761

SANGILBAEV O.,²

d.ps.s., professor.

e-mail: ospan_seidulla@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

GARBER A.,³

PhD, associate professor.

e-mail: aljonagarber@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9582-6934

¹Constructor university,

Bremen, Germany

²Abai Kazakh National

pedagogical university

Almaty, Kazakhstan

³Rehabilitation clinic

«Reinhardshöhe»,

Bad Wildungen, Germany

FEATURES OF INTERPERSONAL TOLERANCE AMONG STUDENTS

Abstract

This article explores the multifaceted nature of “interpersonal tolerance” and its close connection to a person’s ability to accept diversity. The research results revealed a significant role of socio-demographic factors in student interactions. However, it was found that the impact of these factors on the level of communicative tolerance is not straightforward. This suggests that interpersonal tolerance among students is more closely related to individual personality traits such as perception, trust, and goodwill, rather than cultural and social norms.

Key words: students, interpersonal tolerance, tolerance, perception, society.